

DOI: <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2023-278-2-24-38>

УДК 65.016.0

ЗОВНІШНІ УМОВИ БЕЗПЕКООРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

Івченко А.Г.

EXTERNAL CONDITIONS OF SECURITY-ORIENTED DEVELOPMENT OF ENTERPRISES IN UKRAINE

Ivchenko A.H.

Розвиток підприємства є його іманентною властивістю, а тому відбувається навіть за відсутності керованості цього процесу. Проте розвиток підприємства забезпечує кращі результати за умови його керованості. Керований розвиток підприємства має здійснюватися із дотриманням низки принципів, до числа яких останнім часом увійшов принцип безпекоорієнтованості, за яким критерій убезпечення діяльності та розвитку підприємства в ухваленні управлінських рішень має домінувати над іншими. Актуалізація принципу безпекоорієнтованості зумовила потребу перетворення його використання з суто теоретичної на практичну проблему шляхом операціоналізації принципу, одним з видів якої є аналіз зовнішніх умов розвитку підприємства, без знання яких забезпечити керований безпекоорієнтований розвиток підприємства вельми складно.

В статті розглянуто явища та тенденції у зовнішньому середовищі українських підприємств як складова умов їхнього безпекоорієнтованого розвитку. Розкрито зміст та характеру зовнішніх умов безпекоорієнтованого розвитку підприємства. Зовнішні умови безпекоорієнтованого розвитку підприємства поділено на дві групи: інституційні (характеризують якість формальних інституцій та функціонування державних інститутів в контексті сприяння (або гальмування) розвитку вітчизняного бізнесу) та феноменологічні (характеризують найпоширеніші у країні явища, процеси, тенденції, ситуації, дії окремих суб'єктів зовнішнього середовища діяльності підприємства, що виступають як неформальні інституції і впливають на можливість розвитку або усіх, або конкретних підприємств та їхню зацікавленість у ньому). Результати аналізу зовнішніх умов свідчать про погіршення умов їхньої діяльності і суттєве ускладнення їхнього розвитку: інституційні умови розвитку принципових змін не

зазнали, тоді як феноменологічні умови кардинально змінилися через військові дії проти агресії РФ.

Проте відновлення зруйнованих підприємств та відновлення діяльності постраждалих підприємств неможливі за відсутності їхнього розвитку, нехай і в обмеженому масштабі, який має здійснюватися із суворим дотриманням принципу безпекоорієнтованості.

Ключові слова: підприємство, розвиток, принцип безпекоорієнтованості, безпекоорієнтований розвиток, інституційні умови розвитку, феноменологічні умови розвитку, військова агресія.

Вступ. Розвиток притаманний будь-якому об'єкту матеріального світу, а тому є однією з основоположних категорій онтології, де використовується у дослідженні сутності буття світу, глибинної основи всього сущого – постійних і змінних властивості світу речей поряд з такими як матерія, рух, простір, час, зв'язки, взаємодії, структури тощо.

У світогляді й науці ідея розвитку формувалася поступово – від античної думки до теорії ноосфери Вернадського (1944 р.), згідно з якою на сучасному рівні розвитку людської цивілізації вона неминуче перетворюється в ноосферу, тобто в сферу, де найважливішу роль в розвитку природи відіграє розум людини [1].

Одним з об'єктів розвитку є підприємство. Розвиток є іманентною властивістю підприємства, а тому як процес здійснюється постійно, незалежно від того, чи є такий процес керованим, чи він перебігає безконтрольно.

Поняття «розвиток підприємства» є надто значним за обсягом, що зумовило необхідність його зменшення шляхом виділення більш вузьких за змістом понять залежно від конкретних обставин перебігу процесу розвитку. Так, усвідомлення ролі інновацій у різноманітних суспільних сферах зумовило наприкінці ХХ – початку ХХІ століття докладні дослідження інноваційного розвитку об'єктів макро- та мікрорівня економічної системи, результати яких опубліковано у численних наукових працях (наприклад, [2-5 та ін.]). Інноваційний розвиток національної економіки та підприємств став предметом багатьох дисциплін у закладах вищої освіти та навчальної літератури, що зумовило випуск відповідної навчальної літератури (наприклад, [6,7]).

Проте з часом з'ясувалося, що інноваційний розвиток не лише сприяє підвищенню продуктивності праці з одночасним зростанням нових типів робочих місць. Сформувалася стійка думка, що «інновацію необхідно розглядати як найважливіший чинник економічного зростання, але такий, що базується на безжалісному відбракуванні тих, хто нехтує науково-технічним прогресом. Це схоже на реалізацію в економіці принципу дарвінізму» [8].

Останнім часом в науковій думці та практичній діяльності підприємств з якісним менеджментом стала укріплюватися думка щодо нагальної доцільності використання принципу безпекоорієнтованості в управлінні підприємством (цей принцип ще кілька років тому навіть не згадувався). За цим принципом рішення різноманітного характеру щодо діяльності підприємства мають ухвалюватися не лише з позиції зростання прибутку, капіталізації підприємства, укріплення його ринкової позиції, а й з позиції забезпечення його діяльності та розвитку. Причому, у низці випадків критерій забезпечення діяльності та розвитку підприємства в ухваленні рішень домінує над іншими.

Використання принципу безпекоорієнтованості в діяльності вітчизняних підприємств актуалізувалося ще до 24.02.2022 р. через загострення конкуренції на міжнародних ринках, активного розвитку відомих реальних загроз діяльності вітчизняних підприємств у державі, невирішення низки серйозних проблем в економіці України та її правовому регулюванні. Зрозуміло, що після 24.02.2022 р. використання принципу безпекоорієнтованості в діяльності вітчизняних підприємств набуло нагальної необхідності.

Зараз власники та керівництво українських підприємств обговорюють вже не доцільність застосування принципу безпекоорієнтованості, а способи та інструментарій його застосування у різних видах діяльності підприємства і не лише в його поточній діяльності, а й в розвитку, необхідність якого умови воєнного стану не скасовують, а лише певним чином корегують напрями та способи розвитку (наприклад, навряд чи у наш час доцільні масштабні структурні реорганізації).

Актуалізація принципу безпекоорієнтованості у різноманітних аспектах діяльності підприємства зумовила потребу поступового перетворення застосування цього принципу з суто теоретичної на практичну проблему шляхом його операціоналізації.

Мета статті полягає у розкритті змісту та характеру зовнішніх умов безпекоорієнтованого розвитку підприємства.

Аналіз досліджень та публікацій. Розвиток підприємства у вітчизняній науці вивчається протягом значного часу, цій проблематики присвячено багато наукових праць (наприклад, [9-19 та ін.]).

В історії філософської думки вирізняють три основних тлумачення розвитку:

як збільшення та зменшення, що знайшло відображення в теоріях преформізму (прихильники преформізму розуміли індивідуальний розвиток об'єкта механістично, як просте розгортання або кількісне зростання);

як перехід можливості в дійсність, що характерно для Гегеля [20, с. 231], а в загальнішому вигляді – як розуміння руху взагалі – для Аристотеля і аристотелівської традиції філософування [21, с. 374];

як виникнення нового, втіленням чого можуть бути численні концепції прогресу в Новий час (А.-р. Ж. Тюрго [22, с. 172-182], який сформулював один із перших варіантів раціоналістичної теорії суспільного прогресу, Ж.А. Кондорсе, наукові погляди якого сприяли зародженню теорії прогресу [23]).

Проецируючи ці погляди на такий об'єкт розвитку як підприємство, а також з урахуванням результатів дослідження еволюції поглядів на розвиток загалом і розвиток підприємства зокрема та його потрібну природу [13, с. 57-66], Ю.С. Погорелов зміст категорії «розвиток підприємства» розкрив у такий спосіб: розвиток підприємства – це безупинний процес, що є керованим або відбувається довільно як зміна станів підприємства, кожен наступний з яких є якісно іншим за попередній, через що у підпри-

емства виникають, розкриваються та можуть бути реалізовані нові можливості, нові властивості, якості та характерні риси, які сприяють здатності підприємства виконувати нові функції, вирішувати принципово інші завдання, що зміцнює його позиціонування в зовнішньому середовищі і підвищує здатність протидіяти негативним впливам зовнішнього середовища [13, с. 134-135].

Принцип безпекоорієнтованості доповнив відомі принципи ухвалення рішень з різним часовим горизонтом в управлінні підприємствами (безпекоорієнтоване управління) [24-28], в управлінні розвитком промислових підприємств [29,30], в оцінюванні ризику підприємницької діяльності [31], у формуванні інформаційного середовища [32]. Дослідження безпекоорієнтованого розвитку вітчизняних підприємств розпочалися порівняно недавно, а тому наукові публікації його результатів поки ще нечисленні ([29,33]).

Поняття «безпекоорієнтований розвиток підприємства» за обсягом є вужчим за категорію «розвиток підприємства»: безпекоорієнтований розвиток підприємства – це забезпечений завдяки протидії реалізації загроз діяльності підприємства та врахування реальних умов перебігу керований процес зміни стану підприємства на якісно інший за попередній, в якому підприємство отримує нові можливості розвитку та нові властивості, нові якості та риси за безпечних умов.

Вельми можливо, що безпекоорієнтований розвиток підприємства матиме дещо скромніші

результати, ніж запланована зміна стану підприємства на якісно інший за попередній без врахування принципу безпекоорієнтованості, але ймовірність отримання результатів безпекоорієнтованого розвитку підприємства значно вища, ніж результатів розвитку без дотримання цього принципу.

Для забезпечення розвитку конкретного підприємства необхідно отримати чітке уявлення про умови, в яких він відбуватиметься хоча б у найближчій перспективі (сучасні реалії у світовій економіці взагалі і в Україні зокрема суттєво обмежують часові рамки перспектив). Адже без знання таких умов забезпечити керований безпекоорієнтований розвиток підприємства вельми складно.

Виклад основного матеріалу. Умови безпекоорієнтованого розвитку підприємства поділяються на зовнішні та внутрішні.

Зовнішні умови безпекоорієнтованого розвитку підприємства поділено на дві групи (рис. 1):

інституційні, що характеризують якість формальних інституцій та функціонування державних інститутів в контексті сприяння (або гальмування) розвитку вітчизняного бізнесу;

феноменологічні, що характеризують найпоширеніші у країні явища, процеси, тенденції, ситуації, дії окремих суб'єктів зовнішнього середовища діяльності підприємства, що виступають як неформальні інституції і впливають на можливість розвитку або усіх, або конкретних підприємств та їхню зацікавленість у ньому.

Умови безпекоорієнтованого розвитку підприємства	
Інституційні	Феноменологічні
Характер та якість формальних інституцій в контексті їхнього сприяння (заохочення) розвитку підприємств	Реальні явища, тенденції, процеси та «правила» поведінки підприємств відповідно до їхнього характеру діяльності та міри неформальної інституціоналізації
Характер функціонування інститутів в контексті їхнього впливу на розвиток підприємств	Вплив діяльності окремих державних органів на зацікавленість та можливість розвитку підприємств
Опосередковані ідентифікація та оцінювання умов з використанням індексно-рейтингового підходу	Прямі ідентифікація та опис умов з використанням феноменологічного підходу

Рис. 1. Зовнішні умови безпекоорієнтованого розвитку підприємств в Україні

Складено автором.

Для ідентифікації та оцінювання інституційних умов безпекоорієнтованого розвитку підприємства використано індексно-рейтинговий підхід із залученням відомих міжнародних індексів, місця України у таких індексних системах та його динаміки. Перевагами індексно-рейтингового підходу у використаному контексті є:

обґрунтованість оцінок: оцінки базуються на всесвітньо відомих рейтингах, кожен з яких формується певною незалежною організацією із, як правило, тривалою та бездоганною репутацією. Такі рейтинги всесвітньо визнані, інтерпретуються в однаковий спосіб та використовуються з інформаційною або оцінною метою у всьому світі;

транспарентність оцінювання: методологія розрахунку кожного з індексів відкрита, а первинні дані для оцінювання – відомі, завдяки чому є можливість перевірити проміжні розрахунки та коректність формування рейтингу країни за відповідним індексом;

результуючий акцент: певний індекс та рейтинг країни за цим індексом дозволяє акцентувати увагу не на змінах формальних інституцій та мірі інституціоналізації неформальних, а на впливі таких змін на умови діяльності та розвитку підприємств (наприклад, очевидно, що зміни у нормативній базі впливають на індекс захисту прав власності у державі, але для оцінювання умов безпекоорієнтованого розвитку підприємств цікаві не окремі зміни нормативного поля, а їхній сукупний вплив, який як-

раз і узагальнений у зміні індексу). Прикладом результативності індексно-рейтингового підходу є використання міжнародних індексних систем як інформаційної бази компаративного аналізу економічної безпеки пострадянських країн [34].

Додатковим аргументом щодо використання індексів для характеристики зовнішніх умов безпекоорієнтованого розвитку підприємств в Україні є їхній порівнювальний характер: в умовах глобалізації інтерес становлять не лише умови в одній окремій країні й не лише зміна таких умов в ній, а й динаміка умов порівняно з іншими країнами. Міжнародний розподіл праці, міжнародний рух капіталів та прямі інвестиції спираються не лише на позитивні зміни у конкретній країні, але й на результати порівняння таких змін з іншими країнами.

Для аналізу зовнішніх інституційних умов безпекоорієнтованого розвитку підприємств в Україні вибрано спеціалізовані індекси (табл. 1).

Описувати сутність зміст відібраних для аналізу інституційних умов безпекоорієнтованого розвитку підприємств в Україні індексів та їхню динаміку для України немає сенсу, їх докладно надано у відкритих публікаціях [36,37,39,40 41].

У табл. 2 показано оцінки України у міжнародних рейтингових системах, які надають загальне уявлення про інституційні умови безпекоорієнтованого розвитку вітчизняних підприємств.

Таблиця 1

Індекси, відібрані для аналізу інституційних умов безпекоорієнтованого розвитку підприємств в Україні

Індекс	Об'єкт оцінки	Обґрунтування доцільності використання
Індекс верховенства права	Міра верховенства права у державі	Будь-яке підприємство здійснює свою діяльність в умовах чинної нормативно-правової бази. Якість такої бази та її використання у практиці безпосередньо впливають на можливість безпекоорієнтованого розвитку підприємства
Індекс захисту прав власності	Можливість легального захисту прав власності	Немає сенсу розглядати розвиток підприємства, якщо права власності у країні не захищено або захищено недостатньо, і підприємству необхідно докладати значні зусилля для захисту прав власності
Індекс економічної свободи	Міра економічної свободи для економічної активності	Безпосередньо визначає можливості розвитку підприємств та зацікавленість його власників у внесенні позитивних змін до діяльності підприємства (особливо тих, що потребують значних інвестицій)
Індекс крихкості держави	Міра стабільності функціонування державних інститутів	Достатня стабільність в економічній сфері держави створює середовище та передумови для розвитку підприємства
Індекс сприйняття корупції	Нетолерантність до різних проявів корупції	Усталеність економічної корупції значно ускладнює умови розвитку вітчизняних підприємств, невиправдано підвищує їхні транзакційні витрати, створює іноді непереборні бар'єри у розвитку і зменшує його безпеку.

Складено автором з використанням [35-39].

Таблиця 2

**Значення індексів, відібраних для аналізу інституційних умов
безпекоорієнтованого розвитку підприємств в Україні**

Індекс	Значення		
	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Індекс верховенства права	72/128	74/139	76/140
Індекс захисту прав власності	105/130	106/129	105/129
Індекс економічної свободи	54,9/89,4	56,2/89,7	54,1/84,4
Індекс крихкості держави	92/179	91/179	92/179
Індекс сприйняття корупції	117/179	122/180	116/180

Складено автором з використанням [36-39].

За різними індексами позиція України порівняно з іншими державами є або «середньою», або «нижчою за середню». Так, за Індексом верховенства права серед 140 країн Україна за останні три роки посідає 72-76 позицію з тенденцією до погіршення [40]. Адже неподоланими в Україні залишаються загрози економічної корупції та недосконалості кримінального законодавства.

За Індексом захисту прав власності Україна має стабільно негативний результат – за останні три роки за цим показником Україна знаходиться у четвертому кварталі світового рейтингу, а за 2021-2022 рр. ситуація навіть погіршилася. За цим індексом Україна істотно програє багатьом іншим країнам: у 2022 р. Україна у цьому рейтингу посіла 105 місце у світі, а її сусідами виявилися Замбія (106 місце), Гондурас (104 місце), Гватемала (103 місце), Бурунді (107) місце. Навіть географічно близькі до України країни за цим показником у 2022 р. мали значно кращі результати: Молдова – 95 місце, Грузія – 72 місце, Польща – 53 місце, Румунія – 50 місце [36].

За Індексом економічної свободи, [37], на перший погляд, позиція України краща: починаючи з 2018 р. значення індексу вийшли з діапазону «пригніченої» економіки (менше 50 балів) і до 2021 р. мали позитивну динаміку. Але одночасно увесь цей час:

значення індексу були меншими від середньосвітових значень (близько 60 балів);

економіка України залишалася у зоні «переважно невільної»;

при позитивній динаміці індексу Україна, як і за Індексом захисту прав власності серйозно програє сусіднім державам, які мали такі ж само стартові умови для переходу на ринкову модель в економіці (Польща, Грузія, Румунія).

За Індексом крихкості держави Україна у 2020-2022 рр. мала середні позиції. Ситуація катастрофічно погіршилася у 2023 р. через напад РФ на Україну – 18 місце за у рейтингу

(чим менше місце, тим гірша ситуація у країні). Сусідами України у цьому рейтингу у 2023 р. стали Лівія (17 місце), Еритрея (19 місце), Бурунді (20 місце) [38]. За цим індексом Україна знаходиться поруч з нестабільними країнами Африки та Азії, де відбуваються військові дії.

Критичною залишається позиція України за Індексом сприйняття корупції. За останні три роки [39] ситуація суттєво не змінилася – за цим показником Україна стабільно входить до третього квартілю у світовому рейтингу. Сусідами України за цим індексом є Замбія, Монголія, Ангола. І хоча ситуація із сприйняттям корупції в Україні поступово покращується, позиція України у світовому рейтингу за цим показником залишається явно незадовільною.

Отже, за проаналізованими індексами немає підстав охарактеризувати інституційні умови безпекоорієнтованого розвитку підприємств в Україні як сприятливі: для розвитку підприємства існує більше перешкод та бар'єрів, ніж можливостей:

міра економічної свободи відповідає рівню «несвободної» економіки;

законодавство загалом залишається недосконалим, а іноді і суперечливим;

міра захищеності прав власності є явно низькою.

Тому не слід дивуватися вельми скромним результатам розвитку вітчизняних підприємств ще у довоєнний час. Інституційні умови значною мірою посилюють актуальність саме безпекоорієнтованого розвитку підприємств в Україні, адже їхній розвиток, нехай повільний та з низькою динамікою все одне відбувається за будь-яких умов.

До феноменологічних зовнішніх умов безпечного розвитку підприємства належать процеси та явища у суспільстві країни, що набули значної стійкості та поширеності і операціоналізувалися у вигляді неписаних правил поведінки, яких дотримуються майже всі суб'єкти підприємництва в Україні (хоча певна частка їх –

вимушено). Наприклад, до таких процесів та явищ належить високий рівень недовіри до влади та її дій, який послуговував підставою для виникнення та укріплення таких неписаних правил поведінки підприємств як прагнення до ухиляння від податків або зменшення їхнього розміру (так звана оптимізація оподаткування), ведення тіньової діяльності (у повному або частковому обсязі), навмисна або ненавмисна участь у корупційних схемах (особливо тих, що стосуються витрачання бюджетних коштів). Таких правил поведінки підприємства дотримуються навіть ретельніше, ніж формальних інституцій, що надає підстави для твердження, що такі правила поведінки навіть інституціоналізувалися, тобто набули характер неформальних інституцій.

Але у наш час явищем катастрофічного характеру, що вирішальною мірою впливає на феноменологічні умови розвитку і національної економіки держави, і вітчизняних підприємств є військова агресія РФ, яка навіть до деякої міри надала вторинності інституційним умовам розвитку та зумовила їхній стан. Майже миттєва поява цього явища та тривале існування значно посилили актуальність використання принципу безпекоорієнтованості в діяльності вітчизняних підприємств та в управлінні ними. Таке феноменологічне явище у зовнішньому середовищі діяльності вітчизняних підприємств зумовило низку конкретних явищ та процесів в економіці України, кожен з яких переважно негативно впливає на можливості розвитку вітчизняних підприємств (рис. 2).

Перш за все, військова агресія РФ зумовила виникнення та поширення у зовнішньому середовищі діяльності вітчизняних підприємств екзистенційної кризи (стан невизначеності, безпорадності та глибокого дискомфорту у питаннях про сенс діяльності підприємства). У наш час прагнення до виживання є головною рушійною силою діяльності підприємства, повнота дії якої залежить, як це не парадоксально, від його розвитку у конкретних умовах, що склалися, якщо не як виникнення та втілення нового, то хоча б за положеннями теорій преформізму – як просте розгортання або кількісне зростання.

Кількісні оцінки наслідків явищ та тенденцій у зовнішньому середовищі українських підприємств внаслідок російської агресії, що є невід'ємною складовою умов їхнього безпекоорієнтованого розвитку), вже відомі.

За оцінками Київської школи економіки у межах проекту «Росія заплатить» станом на березень 2023 р. за рік війни збитки лише від зруйнування об'єктів інфраструктури України склали \$143,8 млрд, у тому числі збитки від пошкодження або знищення активів підприємств – \$11,3 млрд [42]. Вартість пошкодженої інфраструктури в Україні лише за рік війни майже в чотири рази перевищила доходи державного бюджету на 2023 р.: заплановані доходи становлять 1390,4 млрд грн [43], що еквівалентно приблизно \$38 млрд за офіційним курсом НБУ [44].

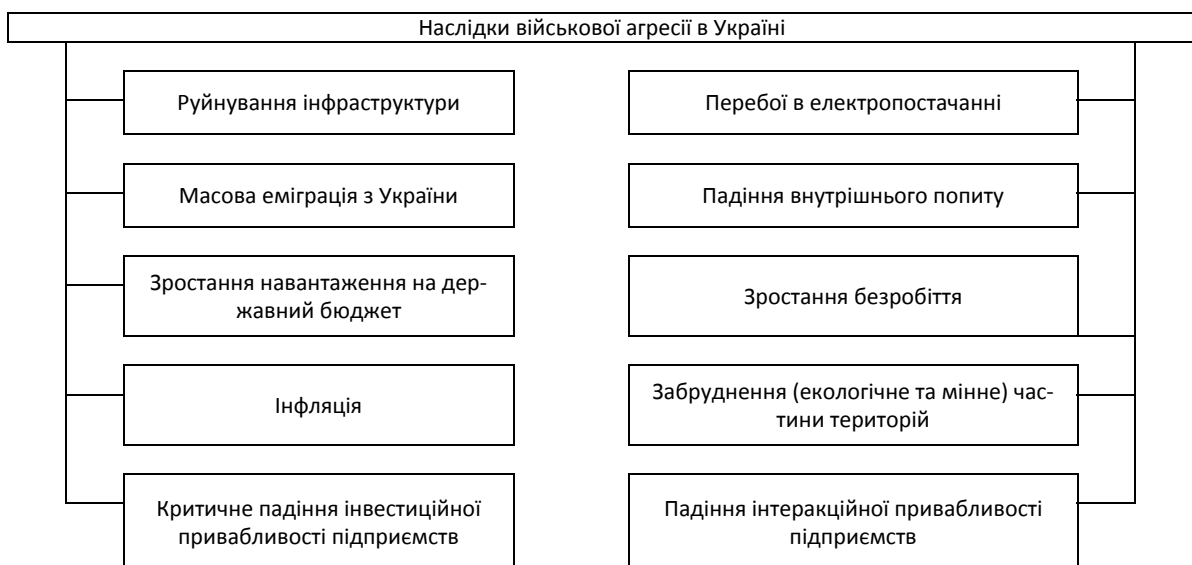

Рис. 2. Явища та тенденції у зовнішньому середовищі українських підприємств як складова умов їхнього безпекоорієнтованого розвитку

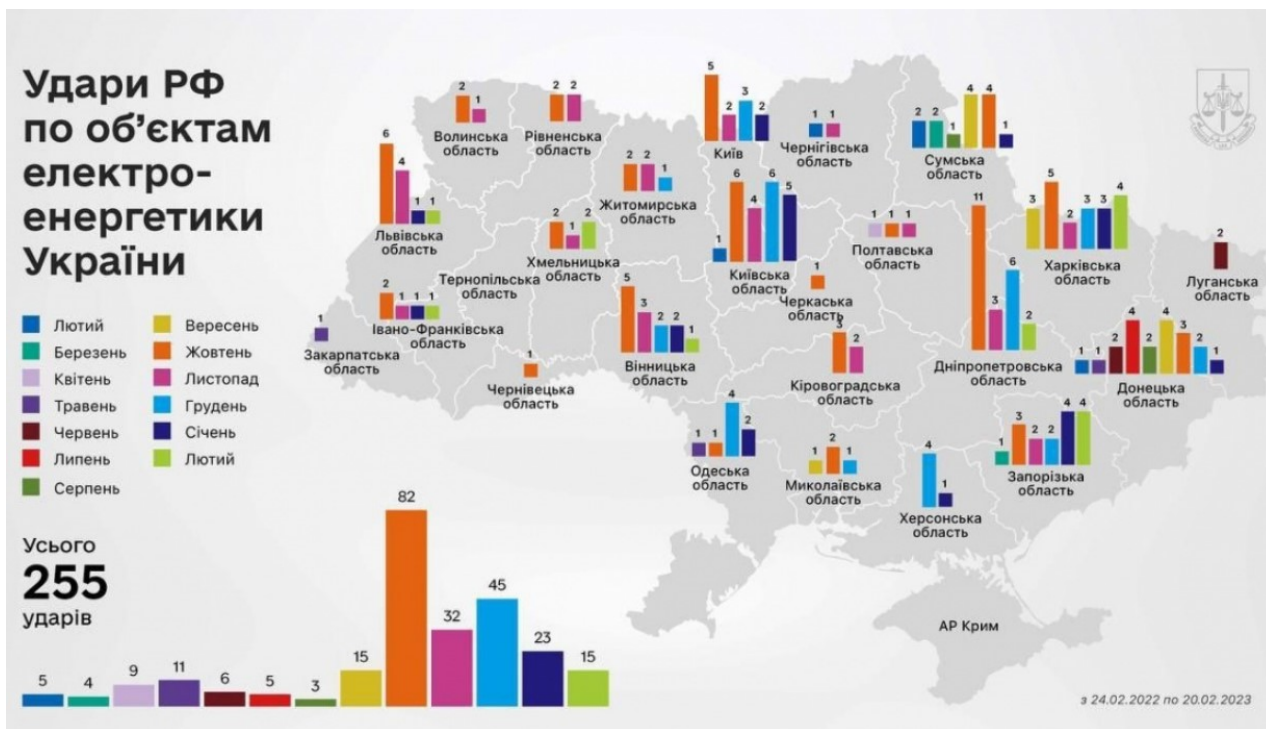

Рис. 3. Статистика ракетних ударів по об'єктах енергетичної інфраструктури України (жовтень 2022 р. – лютий 2023 р.)

Запозичено з [45].

Суттєво погіршили не лише розвиток, а й діяльність вітчизняних підприємств серйозні перебої з постачанням електроенергії. З жовтня 2022 р. по лютий 2023 р. здійснено більше 250 обстрілів об'єктів енергетичної інфраструктури, руйнувань зазнали 112 таких об'єктів переважно у Київській, Дніпропетровській, Харківській та Донецькій областях (рис. 3) [45].

Станом на грудень 2022 р. після початку віялових відключень постачання електричної енергії в Україні майже половина підприємств, які взяли участь у опитуванні, зменшили обсяг виробництва на 20% та більше саме через перебої з постачанням електроенергії, кожне десяте підприємство скоротило обсяги виробництва продукції наполовину, 7,5% – на 80%, а майже 8% підприємств зупинилися повністю [46].

Проте український бізнес, особливо у життєзабезпечувальних видах економічної діяльності, зміг адаптуватися до нестачі або віялових відключень електроенергії, хоча це й потребувало додаткових витрат та зусиль: за оцінками Я. Железняка [47], в 2022 р. до України імпортовано майже 670 тис. генераторів, при цьому 643,8 тис генераторів (96% всього імпорту) ввели саме підприємства, а 25,5 тис генераторів – фізичні особи. 88% з кількості ввезених генераторів склали генератори потужністю до 7,5 кВт [48], що забезпечило високу гнучкість поста-

чання електроенергії на випадок аварійних відключень та децентралізацію електроживлення.

Але і держава в особі Кабінету Міністрів України відреагувала доволі оперативно, ухвалив нормативне підґрунтя щодо спрощення ввезення до України генераторів та іншого енергетичного обладнання [49].

Значно ускладнило діяльність вітчизняних підприємств і, відповідно, скоротило прагнення та можливості розвитку, масова еміграція з України, у тому числі осіб працездатного віку, та залучення переважною мірою чоловіків до військових дій.

У грудні 2022 р. за межі України виїхали до 7,8 млн українців, а близько 6,5 млн отримали статус внутрішньо переміщених осіб в Україні [50]. За даними Високого представника ООН з питань біженців, з числа мігрантів 65% – це жінки працездатного віку (від 18 до 59 років), 87% мігрантів – жінки з дітьми, близько 70% мігрантів з України мають вищу освіту [51].

Але проблемою для діяльності та неминучого розвитку вітчизняних підприємств є не стільки тимчасова еміграція українського населення, скільки ризики її трансформації у постійну, оскільки інтереси країн-реципієнтів та українських громадян суттєвою мірою збігаються: українські біженці у Європі не лише потребують допомоги, але й позитивно впливають

на економіку країн-реципієнтів, зокрема через «вливання» коштів, участь на ринку праці тощо. Адже в сучасному світі триває несамолюбна конкуренція за якісний трудовий ресурс, за людський капітал, який є найціннішим ресурсом для кожної країни. Вже зараз дослідження свідчать про втрати людського капіталу внаслідок війни (у різних формах) [52,53], і ці втрати не зможуть бути легко та швидко компенсовані навіть після завершення військових дій.

Явище еміграції матиме довгострокові наслідки для української держави, економіки та суспільства, адже, за даними ЄБРР, країни, які зіткнулися з військовими діями, відчували демографічні наслідки цього і через 20-25 років після їхнього безпосереднього завершення [50].

Масова еміграція приводить до зменшення пропозиції на ринку праці. За умови військових дій в Україні це дозволяє обмежити й без того високий рівень безробіття. Але у разі необхідності залучення робочої сили для екстенсивного розвитку українські підприємства ризикують стикнутися із нестачею кваліфікованого персоналу. А у разі бажання «повернути» українських мігрантів, наприклад, з країн Європи, українські підприємства стикнуться з необхідністю конкурувати за кваліфікованих працівників з європейськими роботодавцями за рівнем заробітних плат працівників.

Руйнування через військові дії підприємств, трудова зовнішня і внутрішня міграція, ускладнення імпорتنих операцій спричинили падіння внутрішнього попиту в Україні і, відповідно, зменшення внутрішнього ринку. За загальними оцінками внутрішній попит в Україні скоротився на 30-35% [54]. Тому на зростання внутрішнього попиту як одну з рушійних сил зростання української економіки вітчизняні підприємства навряд чи можуть розраховувати.

Зрозуміло, що військові дії негативно вплинули на вартість національної валюти, що суттєво ускладнило операції з експорту та імпорту (переважною мірою) товарів. За даними звіту МВФ, за 2022 р. інфляція в Україні склала 30%, а курс гривні до світових валют зменшився приблизно на 40% [55]. Прогнозні оцінки інфляції в Україні різні, але у всіх оцінках визнається високий рівень інфляції на майбутнє.

Одним з нових в історії України явищ, що впливатиме на діяльність та розвиток вітчизняних підприємств, є забруднення (екологічне та військове) частини територій. На кінець 2022 р. лише прямі збитки українському довікелю через військові дії перевищили \$38 млрд [56-58], але справа не лише у кількісній оцінці збитків.

Через війну біота, вода, повітря та ґрунти зазнали безпрецедентних руйнівних впливів:

до ґрунту та води потрапили токсичні вибухові сполуки, які є стійкими до біодеградації та гідролізу, й тому потрапляють до ґрунтових вод;

через вивітрювання боєприпасів та їхніх залишків до ґрунту потрапляють сполуки свинцю, ртуті, сурми, міді, нікелю.

Крім суто екологічного впливу на довкілля та здоров'я людей екологічне забруднення територій істотно обмежує, а іноді й робить неможливою ділову активність на таких територіях, що перш за все, стосується підприємств аграрного сектора та рекреаційного комплексу.

Крім суто екологічного забруднення українських територій має місце й військове забруднення у вигляді замінованих територій, що суттєво ускладнює умови діяльності підприємств агропромислового сектора. Мінами забруднено до 30% території країни, що робить Україну найбільш замінованою державою у світі [59]. Забруднення українських земель шкідливими речовинами та вибуховими пристроями відчутною мірою впливатиме і на діяльність, і на розвиток вітчизняних підприємств.

Феноменологічними явищем у зовнішньому середовищі слід визнати суттєве погіршення через військові дії інвестиційної привабливості українського бізнесу та падіння інтеракційної привабливості українських підприємств, що значною мірою зменшує їхній доступ до джерел фінансування діяльності і особливо розвитку та їхню інтеграцію у світову економічну систему (інтеракційна привабливість відображає міру готовності представників бізнесу з інших країн співпрацювати з представниками українського бізнесу).

Інвестиційна привабливість українського бізнесу і до початку війни не була високою через високий рівень економічної корупції та слабкість інститутів захисту права власності. А, за даними Європейської Бізнес Асоціації, на кінець 2022 р. інтегральний показник інвестиційної привабливості України склав 2,48 бали з 5 можливих [60]. Половина респондентів оцінила інвестиційний клімат в Україні, радше, як несприятливий, а 37% – як украй несприятливий. Водночас попри низьку інвестиційну привабливість України, за даними опитування кінця 2022 р., 99% учасників Європейської Бізнес Асоціації планували продовжувати працювати на ринку України, а 63% мали плани інвестувати в українську економіку навіть за умов війни, хоча тільки 17% респондентів позитивно оцінювали доцільність входу на український ринок для нових інвесторів.

Таблиця 3

**Негативний вплив військової агресії проти України
на умови безпекоорієнтованого розвитку вітчизняних підприємств**

Наслідки військової агресії	Вплив на умови безпекоорієнтованого розвитку вітчизняних підприємств
Руйнування інфраструктури	Обмеження не те, що розвитку, а й діяльності підприємства
Перебої у електропостачанні	Критичне порушення ритмічності та стабільності виробничих процесів, висока ймовірність припинення діяльності Значне уповільнення реалізації раніше розпочатих проєктів з розвитку, у тому числі через додаткове витрачання коштів на спеціалізоване обладнання (промислові акумулятори, генератори тощо)
Масова еміграція з України	Зменшення можливості задоволення кадрових потреб підприємств, особливо у кваліфікованих та «вузьких» фахівцях Є однією з причин скорочення внутрішнього попиту у значній кількості секторів економіки Суттєво обмежує навіть екстенсивний розвиток підприємств
Падіння внутрішнього попиту	Провокує погіршення фінансових результатів та фінансового стану вітчизняних підприємств Зумовлює недоцільність екстенсивного розвитку вітчизняних підприємств
Інфляція	Спричиняє удорожчання сировини та комунальних послуг, яке навряд чи вдасться компенсувати зростанням ціни на продукцію та/або послуги підприємства або за рахунок зростання обсягу продажів Знецінює наявні фінансові ресурси підприємства, що потребує збільшення їхнього обсягу на завершення раніше розпочатих проєктів з розвитку або спричиняє відмову від реалізації планованих проєктів
Забруднення (екологічне та військове) частини територій	Істотно обмежує розвиток підприємств агросектору, перевізників тощо
Критичне падіння інвестиційної та інтеракційної привабливості підприємств	Істотно обмежує підприємства в отриманні додаткового фінансування для підтримки хоча б екстенсивного розвитку та можливості інтеграції вітчизняного бізнесу у світову економічну систему

Отже, військова агресія РФ проти України за останній час стала найвпливовішою з числа феноменологічних умов і діяльності, і розвитку вітчизняних підприємств і суттєво погіршила його умови (табл. 3).

Висновки. Результати аналізу явищ та тенденцій у зовнішньому середовищі вітчизняних підприємств свідчать про погіршення умов їхньої діяльності і негативний вплив на розвиток підприємств: у кращому випадку розвиток підприємств суттєво уповільнено через серйозні обмеження його можливостей, а у низці випадків – і доцільності. І якщо інституційні умови їхнього розвитку принципових змін не зазнали, то феноменологічні умови змінилися майже кардинально і у першу чергу через військові дії проти агресії РФ.

Література

1. Хашиєва Л. С. Ціннісні виміри «ноосферної парадигми». Новий Колегіум. 2017. №2. С. 18–20. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/NovKol_2017_2_8.pdf (дата звернення: 1.06.2023).
2. Васільєва Л. М. Формування інноваційної моделі розвитку національної економіки. Вісник Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету. 2016. № 1 (39). С. 117–120.
3. Гусєв В. О. Парадигма сталого інноваційного розвитку. Економіка та держава. 2011. № 9. С. 115–118.
4. Шавшин О. С. Стратегія інноваційного розвитку підприємства. «Інтер наука». Сер.: Економічні науки. 2017. № 3(25). С. 167–171.
5. Мельниченко О. А. Інноваційний розвиток національної економіки: виклики для держави, бізнесу та населення URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/20122/doc/2/02.pdf> (дата звернення: 14.04.2023).
6. Гуроров О. І., Ярута М. Ю., Сисоєва С. І. Економіка та організація інноваційної діяльності : навч. посіб. Харків : Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва, 2019. 227 с.
7. Микитюк П. П., Крисько Ж. Л., Овсянюк-Бердадіна О. Ф., Скочиляс С. М. Інноваційний розвиток підприємства : навч. посіб. Тернопіль : ПП «Принтер Інформ», 2015. 224 с.

8. Інноваційний розвиток української науки. URL: http://logos-ukraine.com.ua/project/index.php?project=nued3&load=inovatsiyniy_rozvtok_ukraine.html (дата звернення: 17.04.2023).
9. Іванчук К. О. Теоретичні підходи до визначення категорії «розвиток підприємства». Стратегія і механізм регулювання промислового розвитку. Зб. наук. праць. Донецьк : ІЕП НАНУ, 2012. С. 231–239.
10. Матішак Ю. І. Характеристика поняття «розвиток підприємства» та його зв'язку з іншими економічними категоріями. Науковий вісник Одеського національного економічного університету. 2015. № 3 (223). С. 102–112.
11. Прийма Л. Р., Кулиняк І. Я. Розвиток підприємства: сутність поняття. Науковий вісник НЛТУ України. 2012. Вип. 22.10. С. 236–241.
12. Лопушинська О. В. Сутність і напрями розвитку підприємства: теоретичний аспект. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. 2017. № 5 (84). С. 87–92.
13. Погорелов Ю. С. Природа, рушійні сили та способи розвитку підприємства : монографія. Харків : АдВАТМ, 2010. 352 с.
14. Клименко Л., Загороднюк О., Халахур Ю. Діалектика поняття «економічний розвиток підприємств» в системі менеджменту. Підприємництво та інновації. 2020. №12. С. 120–125. URL: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/12.20> (дата звернення: 7.04.2023).
15. Побережний Р. О., Побережна Н. М. Методологічні аспекти сучасних підходів до сутності розвитку підприємства в умовах мінливого зовнішнього середовища. Соціально-економічний розвиток України: проблеми та перспективи : монографія / ред. О.В. Манойленко. Харків : НТУ «ХП», 2015. С. 229–242.
16. Кифяк В. Ф. Теоретичні основи визначення категорії «розвиток підприємства». Економічний аналіз. 2011. Вип. 8. Ч. 2. С. 190–194.
17. Кузьмін О. Є., Дідик А. М. Ознаки та особливості полівекторного розвитку підприємств. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2015. № 819. С. 3–8.
18. Штулер І. Ю. Еволюція теорій економічного розвитку у сучасному вимірі знань. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Вип. 9. С. 216–219.
19. Горіна Г. О. Діалектика поняття «розвиток підприємства». Причорноморські економічні студії. 2016. Вип. 8. С. 123–127.
20. Гегель Г. Феноменологія духу. К. : Основи, 2004. 548 с.
21. Арістотель. Метафізика / перекл. О. Панича. К. : Темпора, 2022. 848 с.
22. Злупко С. М. Історія економічної теорії : підручник. Львів : НУ ім. Івана Франка. 2-ге вид., випр. та допов. К. : Знання, 2005. 719 с.
23. Кондорсе Марі Жан Антуан Нікола. Філософський енциклопедичний словник / гол. редкол. В.І. Шинкарук. К. : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАНУ : Абрис, 2002. 742 с.
24. Волощук Л. О. Теоретико-методологічні засади безпекоорієнтованого управління інноваційним розвитком промислового підприємства : дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.04 – Економіка та упр. підприємствами (за видами екон. діяльності). Одеса : Одес. нац. політехн. ун-т, 2016. 605 с.
25. Притис В. І. Умови реалізації безпекоорієнтованого управління підприємствами з урахуванням існуючих загроз. Бізнес Інформ. 2020. №3. С. 453–548.
26. Башинська І. О. Управління промисловим підприємством як організаційною системою: критерії безпекоорієнтованості. Проблеми системного підходу в економіці. Зб. наук. праць Нац. авіац. ун-ту. 2019. Вип. 4 (72). С. 71–88.
27. Башинська І. О. Механізм забезпечення безпекоорієнтованого управління промисловим підприємством. Проблеми системного підходу в економіці. Зб. наук. праць Нац. авіац. ун-ту. 2019. Вип. 6 (74). С. 21–26.
28. Світлична В. Ю., Вершиніна Д. М. Організаційні аспекти реалізації інформаційно-аналітичного забезпечення безпекоорієнтованого управління будівельними підприємствами. Комунальне господарство міст : наук.-техн. зб. 2019. Вип. 153. Том 7. С. 31–36.
29. Зачко О. Б. Методологічний базис безпекоорієнтованого управління проектами розвитку складних систем. Управління розвитком складних систем. 2015. № 23 (1). С. 51–55.
30. Прокопенко О. В., Костирко Д. Р., Пономаренко О. В., Богачов Д. І. Стимулювання розвитку інноваційно активних промислових підприємств за принципом безпекоорієнтованості. Академічні Візії: елект. журнал. 2022. Вип. 14. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/362/328> (дата звернення: 23.06.2023).
31. Hnylytska L., Franchuk V., Melnyk S., Nakonechna N., Leskiv H., Hobela V. Security-oriented model of business risk assessment. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice. 2022. № 4(45). P. 202–210.
32. Онищенко С., Білько С. Концепти синергетичного підходу до формування безпекоорієнтованого інформаційного

- середовища в Україні. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2023. № 1. С. 201–211.
33. Блакита Г. В., Лаптева В. В. Теорії конкуренції та практики визначення конкурентоспроможності в умовах безпекоорієнтованого розвитку : монографія / за ред. М.М. Меркулова. Одеса : Фенікс, 2020. С. 152–160.
  34. Kozachenko Ganna, Andrushchenko Igor, Pogorelov Yurii, Gerasymenko Larusa, Romanovska Yulia. Economic Security in Post -Soviet Countries: Level of Ensuring and Development Trend. Review of Applied Socio-Economic Research. 2021. Vol. 22. Issue 2. P. 86-101.
  35. World Justice Project (2020–2022). Retrieved from <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2015/>
  36. 36. International Property Rights Index. (2020–2022). URL: <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/> (дата звернення: 19.06.2023).
  37. Index of Economic Freedom. Visualize. URL: <https://www.heritage.org/index/visualize> (дата звернення: 20.06.2023).
  38. Fragile States Index. Global Data. URL: <https://fragilestatesindex.org/global-data/> (дата звернення: 20.06.2023).
  39. Corruption Perceptions Index. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2022> (дата звернення: 20.06.2023).
  40. WJP Rule of Law Index Factors. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/factors/2022> (дата звернення: 22.06.2023).
  41. Fragile States Index. Methodology. URL: <https://fragilestatesindex.org/methodology/> (дата звернення: 20.06.2023).
  42. У KSE назвали суму збитків інфраструктурі України за ріповномасштабної війни. Слово і діло. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/03/22/novyna/ekonomika/kse-nazvaly-sumu-zbytkiv-infrastrukturiv-ukrayinu-rik-povnomasshtabnoyi-vijny> (дата звернення: 01.05.2023).
  43. Про державний бюджет України на 2023 рік : Закон України від 03.11.2022 № 2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>.
  44. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют на дату 01.05.2023. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates>.
  45. Топалов М. Російський терор не досягцілі: як енергетичний сектор витримав рік великої війни і встає на ноги. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/02/24/697394/> (дата звернення: 18.05.2023).
  46. Стан та потреби бізнесу в умовах війни: результати опитування в листопаді 2022 року (2022, 05 грудня). URL: <https://business.dii.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvannya-v-listopadi-2022-roku> (дата звернення: 19.05.2023).
  47. Нардеп розповів, скільки генераторів було ввезено в Україну за 2022 рік. Слово і діло. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/06/novyna/ekonomika/nardep-rozpoviv-skilky-heneratoriv-bulo-vvezeno-ukrayinu-2022-rik> (дата звернення: 18.05.2023).
  48. Чайка О. В Україну завезли генераторів сукупною потужністю як один енергоблок АЕС, а бензину потрібно на сотні мільйонів. Як побудована генераторна економіка країни. Forbes. URL: <https://forbes.ua/money/v-ukrainu-zavezli-generatoriv-yak-odin-energoblok-aes-a-benzinu-potribno-na-sotni-milyoniv-yak-pobudovana-generatorna-ekonomika-kraini-09012023-10939> (дата звернення: 03.06.2023).
  49. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2022 № 1288. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1288-2022-%D0%BF#Text>
  50. Богдан Т. Як повернути українських біженців додому після війни. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/28/695503/> (дата звернення: 15.06.2023).
  51. Lives on Hold: Intentions and Perspectives of Refugees from Ukraine № 2. URL: https://data.unhcr.org/en/documents/details/95767#_ga=2.5544499.1218543842.1663938030-518881478.1646318875 (дата звернення: 28.03.2023).
  52. Антонюк В. П. Ризики і втрати людського капіталу внаслідок війни. Економічний вісник Донбасу. 2022. № 1 (67). С. 110–116.
  53. Залознова Ю., Азьмук Н. Людський капітал України в умовах війни: втрати та здобутки. Економіка та суспільство. 2022. № 38. URL: <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1312> (дата звернення: 2.06.2023).
  54. Пів року війни: в якому стані економіка? URL: <https://case-ukraine.com.ua/publications/pivroku-vijny-v-yakomu-stani-ekonomika/> (дата звернення: 17.05.2023).
  55. Ukraine: Request for Purchase Under the Rapid Financing Instrument-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine. International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2022/10/19/Ukraine-Request-for-Purchase-Under-the-Rapid-Financing-Instrument-Press-Release-Staff-524913?cid=em-COM-123-45549> (дата звернення: 14.04.2023).
  56. Янковський О. «Випалена земля». Як війна впливає на екологію півдня України? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novynupryazovya-viyna-pivden-ekolohiya-spalenazemlya/32191731.html> (дата звернення: 12.05.2023).

57. Лотоцька Н. Збитки українському доквіллю від війни перевищили \$38 млрд. Мінекології. URL: https://lb.ua/society/2022/12/09/538529_zbitki_ukrainskomu_dovkillu_vid.html (дата звернення: 12.05.2023).
58. Гамалій І. Розв'язана Росією війна завдала збитків доквіллю України на понад 1,35 трлн гривень. URL: https://lb.ua/economics/2022/11/06/534977_rozvuazana_rosiyeu_viyna_zavdala.html (дата звернення: 12.05.2023).
59. Лотоцька Н. 30% території України забруднені мінами та нерозірваними боєприпасами. – ДСНС. URL: https://lb.ua/society/2023/03/30/550439_30_teritorii_ukraini_zabrudneni.html (дата звернення: 19.05.2023).
60. Тарасовський Ю. Інвестиційна привабливість України відновилася до «ковідного» значення – ЕВА. URL: <https://forbes.ua/news/investitsiyaprivablivist-ukraini-vidnovilasya-do-kovidnogo-znachennya-eba-15122022-10518> (дата звернення: 23.06.2023).

References

- Hashieva, L. S. (2017) Tsinnisnivimlri «noosferoyiparadigmi». *NoviyKoleglum*. №2. S. 18–20. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/NovKol_2017_2_8.pdf (Accessed: 1.06.2023).
- Vasileva, L. M. (2016) Formuvannya innovatsiyanoi modell rozvitku natsionainoyi ekonomiki. *VisnikDnipropetrovskogoderzhavnogoagrarno-ekonomichnogouniversitetu*. № 1 (39). S. 117–120.
- Gusev, V. O. (2011) Paradigma stalogo innovatsiyonogo rozvitku. *Ekonomika ta derzhava*. № 9. S. 115–118.
- Shavshin, O. S. (2017) Strategiya innovatsiyonogo rozvitku pidpriemstva. «Internauka». Ser.: *Ekonomichni nauki*. № 3(25). S. 167–171.
- Melnichenko, O. A. Innovatsiynyi rozvitok natsionalnoyi ekonomiki: vikliki dlya derzhavi, bIznesu ta naseleण्या. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/20122/doc/2/02.pdf> (Accessed: 14.04.2023).
- Gutorov, O. I., Yaruta, M. Yu, Sisoeva S. I. (2019) *Ekonomika ta organizatsiya innovatsiyanoi diyalnosti : navch. posib*. HarkIv : Harkivskiy natsionalniy agrarniy universitet im. V.V. Dokuchaeva. 227 s.
- Mikityuk, P. P, Krisko, Zh. L., Ovsyanyuk-BerdadIna, O. F., Skochilyas, S. M. (2015) *Innovatsiynyi rozvitok pidpriemstva : navch. posib*. Ternopil : PP «PrinterInform», 224 s.
- Innovatsiynyi rozvitok ukrayinskoyi nauki. URL: http://logos-ukraine.com.ua/project/index.php?project=nued3&load=inovatsiynyi_rozvitok_ukraine.html (Accessed: 17.04.2023).
- Ivanchuk, K. O. (2012) Teoretichni pIdhodi do viznachennya kategoriyi «rozvitokpidpriemstva». *Strategiya i mehanIzm reguluyuvanny apromislovogorozvitku*. Zb. nauk. prats. Donetsk : IEP NANU, S. 231–239.
- MatIschak, Yu. I. (2015) Harakteristika ponyattya «rozvitok pidpriemstva» tayogozv'yazku z inshimi ekonomichnimi kategoriyami. *Naukoviy visnik Odeskogo natsionalnogo ekonomichnogo universitetu*. № 3 (223). S. 102–112.
- Priyma, L. R., Kulinyak, I. Ya. (2012) *Rozvitok pidpriemstva: sutnistponyattya*. *Naukoviy vIsnik NLTU Ukrayini*. Vyp. 22.10. S. 236–241.
- Lopushinska, O. V. (2017) *Sutnist inapryami rozvitku pIdpriEmstva: teoretichniy aspekt*. *Naukoviy visnik Poltavskogo universitetu ekonomiki i torgivli*. № 5 (84). S. 87–92.
- Pogorelov, Yu. S. (2010) *Priroda, rushiyiI sili ta sposobi rozvitku pidpriemstva : monografiya*. HarkIv : AdvATM, 352 s.
- Klymenko, L., Zahorodniuk, O., Khalakhur, Yu. (2020) *Dialektyka poniattia «ekonomichnyi rozvytok pidpriemstv» v systemi menedzhmentu*. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii*. №12. S. 120–125. URL: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/12.20> (Accessed: 7.04.2023).
- Poberezhnyi, R. O., Poberezhna, N. M. (2015), *Metodolohichni aspekty suchasnykh pidkhodiv do sutnosti rozvitku pidpriemstva v umovakh minlyvohozo vnishnoho seredovyscha*. *Sotsialno-ekonomichni rozvytok Ukrainy: problemy ta perspektyvy : monografiya / red. O.V. Manoilenko*. Kharkiv : NTU «KhPI», S. 229–242.
- Kyfiak, V. F. (2011) *Teoretychni osnovy vyznachennia katehorii «rozvytok pidpriemstva»*. *Ekonomichniy analiz*. Vyp. 8. Ch. 2. S. 190–194.
- Kuzmin, O. Ye., Didyk, A. M. (2015) *Oznaky ta osoblyvosti polivektornoho rozvitku pidpriemstv*. *Visnyk Natsionalnogo universytetu «Lvivska politeknika»*. *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvitku*. № 819. S. 3–8.
- Shtuler, I. Yu. (2016) *Evoliuetsiia teorii ekonomichnogo rozvitku u suchasnomu vymiriznan*. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, Vyp. 9. S. 216–219.
- Horina, H. O. (2016) *Dialektyka poniattia «rozvytok pidpriemstva»*. *Prychornomorski ekonomichni studii*, Vyp. 8. S. 123–127.
- Hegel, G. (2004), *Fenomenologiiia dukhu*. K. : Osnovy, 548 p.
- Aristotel. *Metafizyka / perekl. O. Panycha. K. : Tempora*, 848 p.
- Zlupko, S. M. (2002), *Istoriia ekonomichnoi teorii : pidruchnyk*. Lviv : NU im. IvanaFranka. 2-he vyd., vypr. tadopov. K. : Znannia, 2005. 719 p.
- Kondorse Mari Zhan Antuan Nikola. *Filosofsky ientsyklopedychnyi slovnyk / hol. redkol. V.I.*

- Shynkaruk (2002). K. : Instytut filosofi iimeni Hryhoriia Skovorody NANU : Abrys, 742 p.
24. Voloshchuk, L. O. (2016) Teoretyko-metodolo hichni zasady bezpekoorii ntovanooupravli nniainnovat siinymrozvyt kompromyslo vohopidpriemstva : dys. ... d-raekon. nauk : spets. 08.00.04 – Ekonomika ta upr. pridpriemstvamy (zavydamyekon. diialnosti). Odesa : Odes. nats. politekhn. un-t, 605 p.
  25. Prytys, V. I. (2020) Umovy realizatsii bezpekoorii-entovanoho upravlinnia pidpriemstvamy z urakhuvanniam isnuiuchykh zahroz. *Biznes Inform.* №3. S. 453–548.
  26. Bashynska, I. O. (2019) Upravlinnia promyslovym pidpriemstvom yak orhanizatsiinoiu systemoiu: kryterii bezpekoorii-entovanosti. *Problemy systemnoho pidkhdou v ekonomitsi.* *Zb. nauk. pratsNats. aviats. un-tu.* Vyp. 4 (72). S. 71–88.
  27. Bashynska, I. O. (2019) Mekhanizm zabezpechennia bezpekoorii-entovanoho upravlinnia promyslovym pidpriemstvom. *Problemy systemnoho pidkhdou v ekonomitsi.* *Zb. nauk. pratsNats. aviats. un-tu.* Vyp. 6 (74). S. 21–26.
  28. Svitlychna, V. Yu., Vershynina, D. M. Orhanizatsiini aspekty realizatsii informatsiino-analitychnoho zabezpechennia bezpekoorii-entovanoho upravlinnia budivelnymy pidpriemstvamy. *Komunalne hospodarstvo mist : nauk.-tekhn. zb.* Vyp. 153. Tom 7. S. 31–36.
  29. Zachko, O. B. (2015) Metodolohichnyibazysbezpeko-orientovanoho upravlinnia proiektamy rozvytku skladnykh system. *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system.* № 23 (1). S. 51–55.
  30. Prokopenko, O. V., Kostyrko, D. R., Ponomarenko, O. V., Bohachov D. I. Stymuliuвання rozvytkuinnovatsii noaktyvnykhpromyslovykhpidpriemstvzapryntsypombezpekoorii-entovanosti. *AkademichniVizii: elekt. zhurnal.* 2022. Vyp. 14. URL: <https://www.academy-mission.org/index.php/av/article/view/362/328> (Accessed: 23.06.2023).
  31. Hnylytska, L., Franchuk, V., Melnyk, S., Nakonechna, N., Leskiv, H., Hobela, V. (2022) Security-oriented model of business risk assessment. *Financialand Credit Activity Problemsof Theory and Practice.* № 4(45). P. 202–210.
  32. Onyshchenko, S., Bilko, S. (2023) Kontsepty synerhetychnoho pidkhdou do formuvannia bezpekoorii-entovanoho informatsiinoho seredovyshcha v Ukraini. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu.* *Ekonomichni nauky.* № 1. S. 201–211.
  33. Blakytta, H. V., Laptieva, V. V. (2020)Teorii konkurentsii ta praktyky vyznachennia konkurentospromozhnosti v umovakh bezpekoorii-entovanoho rozvytku : monohrafiia / zared. M.M. Merkulova. Odesa : Feniks. S. 152–160.
  34. Kozachenko Ganna, Andrushchenko Igor, Pogorelov Yuriy, Gerasymenko Larysa, Romanovska Yulia (2021) Economic Security in Post -Soviet Countries: Level of Ensuring and Development Trend. *Review of Applied Socio-Economic Research.* Vol. 22. Issue 2. P. 86-101.
  35. World Justice Project (2020–2022). Retrieved from <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2015/>
  36. International Property Rights Index. (2020–2022). URL: <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/> (Accessed: 19.06.2023).
  37. Index of Economic Freedom. Visualize. URL: <https://www.heritage.org/index/visualize> (Accessed: 20.06.2023).
  38. Fragile States Index. Global Data. URL: <https://fragilestatesindex.org/global-data/> (Accessed: 20.06.2023).
  39. Corruption PerceptionsIndex. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2022> (Accessed: 20.06.2023).
  40. WJP Rule of Law Index Factors. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/factors/2022> (Accessed: 22.06.2023).
  41. Fragile StatesIndex. Methodology. URL: <https://fragilestatesindex.org/methodology/> (Accessed: 20.06.2023).
  42. U KSE nazvaly sumu zbytkiv infrastrukturi Ukrainy za rik povnomasshtabnoi viiny. *Slovo i dilo.* URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/03/22/novyna/ekonomika/kse-nazvaly-sumu-zbytkiv-infrastrukturi-ukrayiny-rik-povnomasshtabnoyi-viiny> (Accessed: 01.05.2023).
  43. Pro derzhavnyi biudzhnet Ukrainyna 2023 rik : Zakon Ukrainy vid 03.11.2022 № 2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>.
  44. Ofitsiiny i kurshryvnishchodo inozemnykh valiutna datu 01.05.2023. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates>.
  45. Topalov, M. Rosiiskiy terror ne dosiahtsili: yakenerhetyc hnyisektorvytrymavr ikvelykoiviiny i vstaienanohy. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/02/24/697394/> (Accessed: 18.05.2023).
  46. Stan ta potrebybiznesu v umovakhviiny: rezultatyopytuvannia v lystopadi 2022 roku (2022, 05 hrudnia). URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvanna-v-listopadi-2022-roku> (Accessed: 19.05.2023).
  47. Nardeprozpoviv, skilkyhenerat orivbulovvezeno v Ukrainu za 2022 rik. *Slovo i dilo.* URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/06/novyna/ekonomika/nardep-rozpoviv-skilky-heneratoriv-bulovvezeno-ukrayinu-2022-rik> (Accessed: 18.05.2023).

48. Chaika, O. V Ukrainu zavezly heneratoriv sukupnoiu potuzhnistiu yak odyń enerhoblok AES, a benzynu potribno na sotni milioniv. Yak pobudovana heneratorna ekonomika krainy. Forbes. URL: <https://forbes.ua/money/v-ukrainu-zavezli-generatoriv-yak-odin-energoblok-aes-a-benzinu-potribno-na-sotni-milyoniv-yak-pobudovana-generatorna-ekonomika-kraini-09012023-10939> (Accessed: 03.06.2023).
49. Pro vnesennia zmin do deiakykhpo stanov Kabinetu Ministriv Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.11.2022 № 1288. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1288-2022-%D0%BF#Text>
50. Bohdan, T. Yak povernuty ukrainskykh bizhentsiv dodomu pislia viiny. Ekonomichnapravda. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/28/695503/> (Accessed: 15.06.2023).
51. Lives on Hold: Intentions and Perspectives of Refugees from Ukraine № 2. URL: https://data.unhcr.org/en/documents/details/95767#_ga=2.5544499.1218543842.1663938030-518881478.1646318875 (дата звернення 28.03.2023).
52. Antoniuk, V. P. (2022) Ryzky i vtraty liudskoho kapitalu vnaslidokviiny. Ekonomichnyi visnyk Donbasu. № 1 (67). S. 110–116.
53. Zaloznova, Yu., Azmuk, N. (2022) Liudskyi kapital Ukrainy v umovakh viiny: vtraty ta zdobutky. Ekonomika ta suspilstvo. № 38. URL: <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1312> (Accessed: 2.06.2023).
54. Pivrokuviiny: v yakomu stani ekonomika? URL: <https://case-ukraine.com.ua/publications/pivrokuviiny-v-yakomu-stani-ekonomika/> (Accessed: 17.05.2023).
55. Ukraine: Request for Purchase Under the Rapid Financing Instrument-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine. International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2022/10/19/Ukraine-Request-for-Purchase-Under-the-Rapid-Financing-Instrument-Press-Release-Staff-524913?cid=em-COM-123-45549> (Accessed: 14.04.2023).
56. Yankovskiy, O. «Vypalena zemlia». Yak viinavplyvaienaeko lohiiupiv dnia Ukrainy? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-viyna-pivden-ekolohiya-spalena-zemlya/32191731.html> (Accessed: 12.05.2023).
57. Lototska, N. Zbytky ukrainskomu dokilliu vidviiny peryvshchly \$38 mlrd. Minekolohii. URL: https://lb.ua/society/2022/12/09/538529_zbitki_ukrainskomu_dovkilliu_vid.html (Accessed: 12.05.2023).
58. Hamalii, I. Rozviazana Rosiieiu viina zavdala zbytkiv dokilliu Ukrainy na ponad 1,35 trln hryven. URL: https://lb.ua/economics/2022/11/06/534977_rozvy azana_rosiieyu_viyna_zavdala.html (Accessed: 12.05.2023).
59. Lototska, N. 30% terytorii Ukrainy zabrudneni minamy ta nerozvirvanymy boieprypasamy. – DSNS. URL: https://lb.ua/society/2023/03/30/550439_30_teritorii_ukraini_zabrudneni.html (Accessed: 19.05.2023).
60. Tarasovskiy, Yu. Investytsii napryvablyvist Ukrainy vidnovylasia do «kovidnoho» znachennia – EBA. URL: <https://forbes.ua/news/investytsiynaprivablyvist-ukraini-vidnovylasya-do-kovidnogo-znachennya-eba-15122022-10518> (Accessed: 23.06.2023).

Ivchenko A.H. External conditions of security-oriented development of enterprises in Ukraine.

Development of an enterprise is its immanent feature, and therefore it occurs even in case of absence of management of this process. However, development of the enterprise provides better results if it is managed. Managed development of the enterprise must be carried out in accordance with some principles, among which the principle of safety orientation has recently been included. According to the principle of safety orientation the criterion of ensuring activity and development of the enterprise should dominate over others in making management decisions. Actualization of the safety orientation principle led to the need to transform its use from a purely theoretical to a practical problem by operationalizing the principle. One of the types of such operationalization is the analysis of the external conditions of the enterprise's development, without knowledge of which it is very difficult to ensure managed safety-oriented development of the enterprise.

External conditions of the security-oriented development of the enterprise are divided into two groups: institutional (they characterize the quality of formal institutions and the functioning of state institutions in the context of promoting or inhibiting the development of domestic business) and phenomenological (they characterize the most common phenomena, processes, trends, situations, actions of individual entities in the country objects of the external environment of the enterprise, which act as informal institutions and influence the possibility of development of all or specific enterprises and their interest in it). Results of the analysis of external conditions show deterioration of their activity conditions and significant complication of their development: institutional conditions of development have not been changed significantly, while the phenomenological conditions have been changed radically due to military actions against the aggression of the russian federation.

However, restoration of the destroyed enterprises and revitalizing activities of damaged enterprises are impossible in case of absence of their development, albeit in a limited way, which must be carried out with strict adherence to the principle of safety orientation.

Key words: *enterprise, development, principle of security orientation, security-oriented development, institutional conditions of development, phenomenological conditions of development, military aggression.*

Івченко Анатолій Григорович – аспірант спеціальності 073 «Менеджмент» кафедри публічного управління, менеджменту та маркетингу Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля., м. Київ, вул. Іоанна Павла II, буд. 17

Стаття подана 23.04.2023